

PROKRUSZTÉSZ MŰHELYE

Kosztá Gabriella

ELMENTEM ÉN KUKUTYINBA ZABOT HEGYEZNI

Igen ám, csakhogy két (ha nem több) Kukutyin is van! Az egyik a magyarországi Dél-Alföld legtávolabbi zugában, Ferencszállás és Deszk határában lévő puszta, ahol valamikor zabot termesztettek, sőt hegyeztek is, mert ha a Maros elárasztotta a zabföldeket, a gazdáknak csónakokról csak a kalászkok hegyét sikerült nagy nehezen betakarítaniuk; ez volt a híres kukutyini zabhegyezés, amelynek emlékét a hiábavaló tevékenységre, kilátástalan munkára utaló szólásunk őrzi, valamint Jékely Zoltán verse: „Kukutyinból jöttem, / hosszú út mögöttem, / Nyárittyenbe térek, / várnak vőlegénynek...” A másik Kukutyin (Cucuteni) Északkelet-Romániában, Iași megyében, Moldvában van, nem messze a Prut folyótól, szintén a pusztában. Az utóbbi tíz évben mindkettőt, de főként a Kukutyin és Cucuteni között elterülő vidékeket sokszor bejártam.

Az a benyomásom, hogy román szövegek fordítójaként többnyire térben és időben egyaránt – de virtuálisan feltétlenül – mindig ezek között a Kukutyinok között bolyongok, és nem vonhatom ki magam interferenciájuk hatásai alól. Az interferencia a fizikában, úgy tudom, kölcsönhatást jelent: az elektromágneses térben két hullám találkozik és kölcsönhatásba lép egymással, amiből egyaránt következhet maximális erősítés vagy akár teljes kioltás, attól függően, hogy éppen melyik két fázis találkozik. (Amióta Cărtărescu prózáját fordítom, hiányos fizikai és anatómiai ismereteimet kénytelen vagyok pótolni, ha meg akarom érteni a mélyen fizikai valóságban fogant, de metafizikai magasságokban szárnyaló költői nyelve jelentését.) Szerintem az irodalom, a zene, a képzőművészet, általában a kultúra – a politikával ellentétben – olyan elektromágneses tér, amelyben a hullámok erősítik, nem kioltják egymást. Ha koherens, állandó fáziskülönbséggel, de nem fáziseltolódással rendelkező mágneses hullámok találkoznak, a kölcsön-

hatás még ezen a sok érdekellentéttel sújtott vidéken sem destruktív. Ha két azonos hullámhosszal rendelkező hullám, bár különbözik egymástól, de azonos fázisban van, akkor létrejön a pozitív kölcsönhatás.

Az azonos hullámhosszhoz tartozó hullámok felfedezésére fordítóként számomra két, egymástól sem független román irodalmi rendezvénysorozat és kétszer egy-egy román fordítói ösztöndíj teremtett lehetőséget. Az első a FILIT (a Iași-i Nemzetközi Irodalmi és Műfordító Fesztivál), a második az Ipothești-i Nemzetközi Műfordító Műhely, a harmadik pedig a iași-i Irodalmi Múzeum ösztöndíja, amikor a múzeum gyönyörű parkjában lévő kis házban egy-egy hónapig fordítottam, és időnként a közeli Alexandru Ioan Cuza Egyetem menzáján felfrissültem a fiatalok zsvijától.

Azt hiszem, a koherens hullámok felfedezéséhez hozzájárult, hogy a moldvai irodalmi rendezvényeken nem romániai magyar kisebbségiként vettem részt. Külföldi műfordítóként egyenrangú voltam; a holland, svéd, norvég, katalán, amerikai, lengyel, francia kollégáknak kijáró elismerés övezett. Biztos vagyok benne, hogy ott erdélyi magyarként is megkapnám ugyanezt a megbecsülést, de mégse lennék olyan fesztelen, mint külföldiként, mert a hátrányos megkülönböztetés komplexusát nehezen tudnám legyűrni. Igaz, ez csak akkor merült fel bennem, amikor egyszer Moldvából jövet találok egy rég látott székely rokonommal. Érdeklődött, hogy mivel foglalkozom mostanában, és amikor azt feleltem, hogy kortárs román irodalmat fordítok, nagy szemeket meresztve megkérdezte: „Hát azt ugyanbiza minek?” És láttam rajta, hogy a munkámat a kukutyini zabhegyezésnél semmivel sem tartja többre, akár hallott Kukutyinról, akár nem. Talán igaza van. Minek fordítani, amit az erdélyi magyarnak kötelezően ismernie kell, miközben a két kultúra kölcsönhatása Romániában hivatalosan fel sem merül. Valójában csak a magyarok élnek két kultúrában, aminek tagadhatatlan értékeivel nem sokat törődnek, ha a saját kultúrájukért plusz erőfeszítésekkel folyton meg kell küzdeniük, és a jóindulatú közöny már komoly eredménynek minősül.

Akkor nem volt alkalmunk rokonommal a tényállás alapos tisztázására, és belátom, hogy nézőpontjaink különböző helyzetünkből adódó antagonizmusát nehéz volna csupán az én fordítói tapasztalataim alapján feloldani. Nem hozakodhatok elő a külföldiség helyzeti előnyével, amikor őt a maga tapasztalatai és előítéletei gátolják abban, hogy a többségi kultúra elfogulatlan befogadója, netán lelkes fogyasztója legyen. Mindenesetre a politikától függetlenül vagy éppen a politika miatt Erdélyben két különböző

kultúra él egymás mellett, a ritka kivételektől eltekintve az egymás iránti teljes közönyben, lényegében egymásnak hátat fordítva.

Minden október első hetében, általában az ortodox Szent Paraschiva-ünnepel egy időben kerül sor Iași-ban a FILIT-re, amit három moldvai kortárs román író – Dan Lungu, Florin Lăzărescu és Lucian Dan Teodorovici – fáradhatatlan közös munkája hozott létre, és sikerült olyan nagyszabásúvá és vonzóvá tenni, hogy a csaknem egy hétig tartó rendezvény a színvonal alapján akár Párizsban is lehetne. Majdnem egy hétig ünnepli a város az irodalmat minden lehetséges helyszínen: a villamosoktól a múzeumokig, az iskoláktól és egyetemektől a Nemzeti Színházig. Éjjel-nappal könyvbemutatók, felolvasások, koncertek, beszélgetések, FILIT feliratú pótlókban 150-200 lelkes önkéntes középiskolás nyüzsög városszerte a híres íróvendégeket kalauzolva vagy a rendezvények lebonyolításában segítendő. Egy hétig mintha a moldvai nagyváros maga is a mágikus irodalom szemléltetőeszközeként egy varázslatos kristálygömbben, a mindennapi valóság fölötti mioritikus térben lebegne, ég és föld között. És bár rengeteg helyszínen, párhuzamosan is, éjszaka is zajlanak az irodalmi programok, esténként zsúfolásig megtelik a hétszáz férőhelyes Nemzeti Színház az irodalom iránt érdeklődő közönséggel, akik órákon át feszült figyelemmel hallgatják egy külföldi meg egy román író beszélgetését, felkészült moderátorok közreműködésével. Pedig a színpadon nincs semmi célcó; értelmes, művelt emberek irodalomról, kultúráról beszélgetnek – őszintén és érdekesen. Ilyenkor létrejönnek az interferenciák, olyannyira, hogy sokszor egyenesen szikrázik a levegő. Például amikor Herta Müllert hosszantartó álló taps fogadja, aztán felolvassa a már Németországban románul írt mozaik-verseit; amikor az Amerikában élő, románul író, az 1941-es transznisztriai deportálást ötévesen átélő Norman Manea Suceaváról és az ott maradt sírjairól beszél; amikor Mircea Cărtărescu és a lengyel Olga Tokarczuk a kommunista diktatúrák utáni irodalomról és értékviszágról összeveti a véleményét; amikor Horia-Roman Patapievici Eminescu költészetéről tart előadást, ami az egész román irodalom megértéséhez irányfényként szolgálhat, és nem csak műfordítóknak; amikor Matei Vișniec átveszi a középiskolások különdíját. A nézőtéren rengeteg a fiatal, vannak kérdéseik, olvasták a műveket, és fesztelenül hozzászólnak a legkülönbözőbb témákhoz, többnyire a külföldi vendégek anyanyelvén... A Konzervatórium nagytermében tavaly Dragomán György és Filip Florian beszélgetésén kitört a vastaps, amikor Dragomán románul szólalt meg.

Engem Iași-ban leginkább a helyi és környékbeli középiskolások felkészültsége és aktivitása nyűgözött le. Valaki erre azt felelte, hogy könnyű nekik, mert a tanáraik fanatizálják őket, minden könyvet előre elolvastatnak velük, összevissza olvasnak mindent, sőt, meg is vitatják az olvasottakat, mert önkéntesnek is csak tízes osztályzattal lehet jelentkezni, mégis kétszer annyian jelentkeztek, mint ahányra szükség volt, százötven helyett háromszázan! Pedig csak két szendvics és egy üveg ásványvíz a napidíj, és persze a FILIT feliratos póló, amit büszkén viselnek. Könyörgöm, az irodalomtanárnak nem az a dolga, hogy olvasásra és vitára nevelje a tanítványait? – kérdeztem a iași-i román ismerősömtől, akivel a kávészünetben szóba elegyedtünk. Lemondóan legyintett. Nézzek csak körül, mondta, de legjobb, ha a FILIT után visszatérek Iași-ba, és majd látni fogom, hogy mit ér ez a nagy irodalmi felhajtás, mert ez az egész, higgyem el, csak „floare la ureche”... Lehet, hogy igaza van, de én a saját bőrömön éreztem a fáziskülönbségek pozitív kölcsönhatását, és szeretném hinni, hogy a kölcsönös megismerés tényleg okot ad a reményre... Minden egyéb már nem az irodalom hatáskörébe tartozik.

Botoșani Észak-Moldva csücskében van, még Iași-nál is messzebb, és a hajdani soknemzetiségű bukovinai kereskedővárostól pár kilométerre eső lankás vidéken bújik meg Ipotești, Mihai Eminescu szülőfaluja. Valamikor az Eminovici család birtokához tartozó óriási gyümölcsösben, a költő szépen felújított és látogatható szülőháza szomszédságában van az Eminescu Nemzeti Kutatóközpont és Könyvtár, valamint az Eminescu Alapítvány. Ezek az intézmények és a iași-i Irodalmi Múzeum ad otthont a FILIT égisze alatt szervezett nemzetközi műfordítótábornak, ahol augusztus végén, szeptember elején tíz-tizenkét napra elvonulhatnak a román irodalmat fordítók, hogy nyugodt körülmények között, kerekasztal-beszélgetéseken avassák be egymást műhelytitkaikba, nézzék meg a környék híres kolostorait, és esténként a lugasban ízes román borok és házi cujka mellett hajnalig tartó vitákat folytassanak a kortárs irodalomról, a műfordítás és könyvkiadás buktatóiról. Ha nem a lugasban folynak a viták, akkor a tölgyfaerdőben rejtőző tóhoz, Eminescu kedvenc helyéhez induló közös zárandoklat közben, ahol a vadregényes táj és a pompás vízililiomok őrzik a költő emlékét. A Kutatóközpontot Eminescu halálának centenáriuma hozták létre, amfiteátruma tökéletesen felszerelt, kiválóan lehet ott dolgozni, fordítói-komparatistikai előadásokat tartani, irodalomról tájékozódni és vitatkozni, filmet vetíteni. Ipotești az a hely, ahol maradéktalanul létrejönnek a konstruktív interferenciák, hiszen a különböző nyelvekre fordítók azonos hullámhosz-

szon vannak, sokszor éppen ugyanazokat a műveket fordítják, de ha nem, akkor is közös bennük a román és egymás irodalmi, kulturái iránti érdeklődés. Van miről beszélni. Ipotești-re a szívélyes fogadtatás mellett azért is szívesen járok, mert érdekel, hogy a külföldi fordítók – a holland, a lengyel, a norvég, a svéd, a francia, az amerikai stb. – mit esznek a román irodalom, nekik miért fontos, hogy kerültek a közelébe, miért tanultak meg románul, egyáltalán mit jelent nekik a román kultúra? Az a kultúra, amelyet én kéretlenül kaptam, mert beleszülettem, bár viszonylag későn tanultam meg románul. Ami románul történik, az nekem természetes, körülvesz, mint a levegő; a jó is, a rossz is. Egyszerűen van. Többnyire egyszerre bosszantó és szórakoztató; a jó is, a rossz is. Megszoktam, hogy a legsanyarúbb élethelyzeteken is átüt valami önfeledt derű és természetes önirónia, ami a laza nemtörődömséghez hasonlít, hogy nemcsak az öröm, az ünnep, hanem a gyász is harsány, hogy a tragikus esemény egy pillanat alatt komikussá válhat, és hogy az eleganciába többnyire egy csipetnyi közönségesség vagy túlzás is vegyül. Vagyis ami román, más, a magyartól különbözik. A jó könyvekben szerintem ezek a mély önismeretről tanúskodó különbségek vannak benne. De vajon külföldön is ezért érdeklődnek a román irodalom iránt? Vagy azért, mert a túlszervezett nyugati társadalmakban a román kultúra egzotikus?

Jó volna frappáns választ találnom a rokonom kérdésére, hogy miért fordítok román irodalmat. A mienktől sok tekintetben eltérő irodalom engem vajon miért szippant be? Minél többet foglalkozom vele, annál érdekesebb, és egyre varázslatosabb tájai tárulnak fel. A kortárs román írók norvég, svéd, katalán, lengyel, holland és olasz fordítói kétségkívül új szempontokra is felhívják a figyelmemet. Jan Willem Bos holland fordítóval bejárva például a moldvai kolostorokat, az ortodoxiának és a román mentalitásnak új perspektívái nyíltak meg előttem is. Joanna Kornas-Warwas, a lengyel kolléganő, miközben Iași vagy Botoșani felé autózunk kettesben, beszámol a lengyel irodalmi fesztiválokról, a kortárs román költészetéről és a román irodalom lengyelországi fogadtatásáról. Bővül a látóköröm, az előítéleteimet felülvizsgálva jobban érteni vélem a szöveget, amit fordítok.

De talán még fontosabb az ipotești-i román közegben és a bukolikus tájban a zsigeri, csak az érzékekkel felfogható élmény. Az óriási gyümölcsösben, a fordítók lakásául szolgáló bungalók közelében van egy apró, kecses, elhagyottnak tűnő ortodox templom, mellette egy rendezett pici temető, a szabadtéri amfiteátrum közvetlen szomszédságában. Egy vasárnap reggel hihetetlenül gyönyörű egyházi kórusénekre ébredtem, rövid megszakításokkal órákig énekeltek, főleg nők, de egy-egy férfihang is belevegyült.

Álomszerűen szép, mennyei ének volt, a hangokból ítélve úgy tűnt, hogy a bukaresti opera kórusa éppen Ipotești-en vendégszerepel, de az istentisztelet végén meglepődve láttam, hogy fejkendős helybéli asszonyok, lájbis férfiak, mezítlábas gyerekek csődülnek ki a templomból, gyertyákat gyújtanak a kis temető kolumbáriumában, aztán diskurálva hazamennek. Ők énekeltek. A vasárnapi falusi istentisztelet hangulata még sokáig lebegett a néma gyümölcsös mosolygós almái között. Ennek a spirituális és szakrális élménynek az ellenpárja volt néhány nap múlva a búcsúest. Vendéglátóink utolsó este hatalmas tábortűzet raktak, ízletes pulisztkás vacsorát főztek, a lugasban a fehér, terített asztal roskadozott a cujka, a bor, a sütemények és gyümölcsök alatt. A zenészek húzták, fújták, és egy fiatal lány kristálytiszta, csengő hangon teljes hangerővel autentikus moldvai népdalokat énekelt, miközben egyre gyorsabban, egyre hevesebben pattogott a tűz, magasba szöktek a lángok, ellenállhatatlan volt a körtánc, senki sem vonhatta ki magát belőle; a helybéliekkel együtt önfeledten járta a norvég, a holland, a lengyel, az amerikai, az olasz, a bolgár, a román meg én, röpítettek engem is a szikrákat szóró tűz körül, a csillagos ég alatt, a féktelen életöröm olyan ragályosan terjedt, mint a tarlótűz. Utána számos kérdés felmerült bennem. Például, hogy vajon miként lehetne konstruktív interferenciává konvertálni ezeket a szigeri tapasztalatokat? Mekkora bizalom-dózisra van szükség a kölcsönös és teljes elfogadáshoz? És vajon nem kukutyini zabhegyezés-e minden erre vonatkozó próbálkozás?

A román irodalmat sajátos, lokális ízei teszik egyedivé, de a nagyvilág modernebb tájain egyetemes és maradandó irodalmi, esztétikai, morális értékei miatt fogyasztják, mint bármely irodalmi alkotást. A kultúra közös örökség, nem vesz figyelembe határokat, mindenütt a humánus és az egyetemes értékek nyelvén szól. Még a moldvai Kukutyinban is. Erről ugyancsak van egy személyes élményem.

Két-három éve a FILIT után lengyel, bolgár, román kollégákkal Bukarestbe mentünk Moldván át, a Cotnari borvidék mentén. Addig azt hittem, hogy Kukutyin ugyanúgy, mint Nyárittyen, csak a nyelvben és a mesében, esetleg a világ végén létezik! De egyszer csak ott volt előttünk Cucuteni, és a puszta – vagy inkább már sztyeppe – közepén egy magányos, kör alakú múzeum, ahol egyedülálló geometriai művészettel rendelkező, kelet-európai, a Balkántól a Kárpát-medencén át egészen Nyugat-Ukrajnáig nyúló neolitikus kultúra körülbelül hat-hétezer éves csodálatos kerámia- és rézleleteit őrzik.

Körös-körül már learatták a zabot...